

تحلیل دارایی‌های معیشت خانوارهای ساکن در روستاهای مرزی (مورد مطالعه: شهرستان تربت جام)

دریافت مقاله: ۹۸/۱/۱۹ پذیرش نهایی: ۹۸/۱۱/۳۰

صفحات: ۴۴۱-۴۶۳

فرهاد، رمضان: دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران.

Email: ramezanifarhad72@gmail.com

مریم، قاسمی: استادیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران^۱

Email: magh30@um.ac.ir

سید هادی زرقانی: دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران

Email: H-zarghani@um.ac.ir

چکیده

امروزه در چارچوب توسعه پایدار روستایی نیاز به اصلاح الگوهای معیشتی سنتی و انطباق آن با الگوهای معیشتی پایدار است، بدیهی است حصول این تغییر بدون توجه به دارایی‌ها و سرمایه‌های معیشتی خانوارها ممکن نیست. دارایی‌های معیشتی شامل انواع سرمایه‌های طبیعی، فیزیکی، انسانی، اجتماعی و مالی است که جزء اساسی معیشت قشر فقیر محسوب می‌شود. بر این اساس هدف اصلی پژوهش، سنجش سطح دارایی‌های معیشتی خانوارهای ساکن در روستاهای مرزی شهرستان تربت جام است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی، از نوع کاربردی-توسعه‌ای است. دارایی‌های معیشتی ذیل پنج بعد به کمک ۶۴ شاخص کمی گردید. این شاخص‌ها در تحلیل عاملی تاییدی ۶۶ درصد واریانس را تبیین نمود، همچنین ضریب آلفای کرونباخ ۰.۹۱ به دست آمد که حاکی از روایی و پایایی مطلوب ابزار تحقیق است. جامعه آماری تحقیق کلیه روستاهای مرزی بیش از ۲۰ خانوار شهرستان تربت جام است. واحد تحلیل ۲۶۴ خانوار در ۱۷ روستای واقع در ۱۰ کیلومتری مرز ایران و افغانستان است. نتایج تحقیق نشان داد دارایی‌های معیشتی خانوارهای روستایی ساکن در مرز در سطح بسیار پائینی قرار دارد به طوری که میانگین سرمایه انسانی ۲/۱۳، سرمایه مالی ۱/۸۷، سرمایه اجتماعی ۲/۸۴، سرمایه فیزیکی ۱/۸۱، سرمایه طبیعی ۲/۱۲ در طیف لیکرت به طور معنی‌داری پائینتر از میانه نظری ارزیابی شده است. همچنین سازه «دارایی‌های معیشتی» با میانگین ۲.۲۲ در حد «کم» سنجش شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد الگوهای معیشتی روستاهای مرزی انطباق چندانی با الگوهای معیشت پایدار نداشته و سکونت در روستا به همراه انزوای جغرافیایی مرزها، محدودیت‌های معیشتی زیادی را برای خانوارهای ساکن ایجاد نموده است. بدیهی است هرگونه فعالیت در زمینه اصلاح الگوهای معیشتی مستلزم توجه به چندبعدی بودن معیشت می‌باشد.

کلید واژگان: دارایی‌های معیشتی، روستاهای مرزی، شهرستان تربت جام، خانوارهای روستایی، پایداری معیشت

۱. نویسنده مسئول: مشهد، دانشگاه فردوسی، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی

مقدمه

روستاهای مرزی از نقاط حساس و استراتژیک کشور به شمار می‌روند که از جهات مختلف (اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و امنیتی) دارای ویژگی‌های خاص و منحصر به فرد بوده و دارای اهمیت هستند. از نظر استراتژیکی هر روستای حاشیه مرز به مثابه یک پا سگاه محسوب می‌شود، که اگر به شیوه علمی و منطقی ساماندهی شوند، می‌توانند تا حد بسیار زیادی در کنترل مناطق مرزی مؤثر واقع گردند. این مهم جز از طریق ممانعت از تخلیه جمعیتی سکونتگاههای مرزی ممکن نمی‌شود. بدیهی است پایداری جمعیتی تا حد زیادی وابسته به پایداری معیشت است و سطح مطلوب توسعه و پایداری معیشت روستاهای مرزی می‌تواند تاثیر به‌سزایی در تثبیت جمعیت و افزایش ضریب امنیتی مرزها داشته باشد.

از ۳۱ استان ایران، ۱۶ استان مرزی هستند و استان خراسان رضوی با $531/6$ کیلومتر مرز مشترک با کشور ترکمنستان و حدود 302 کیلومتر مرز مشترک با کشور افغانستان یکی از سه استان مهم سرحدی در شرق کشور محسوب می‌شود. منطقه مورد مطالعه شهرستان تربت جام در استان خراسان رضوی است که دارای 87 کیلومتر خط مرزی با کشور افغانستان است (قدمگاهی و همکاران، 1389 : 125). این شهرستان به طور عام در سطح استان و به طور خاص در ارتباط با موضوع از شرایط خاص و اولویت‌داری به شرح ذیل برخوردار است:

- شهرستان تربت جام در سال 1394 با 262712 نفر جمعیت، چهارمین شهرستان پرجمعیت استان خراسان رضوی محسوب می‌شود. از این میزان 137000 نفر معادل $52,15$ درصد و ستان‌نشین و 125712 نفر معادل $47,85$ درصد شهرنشین هستند (سالنامه آماری استان خراسان رضوی، 1394 : 116). ملاحظه می‌شود که جمعیت روستان‌نشین بر جمعیت شهرنشین در این شهرستان غلبه دارد.

- شهرستان تربت جام دارای 4 دهستان مرزی (صالح آباد، جنت آباد، زام و هریرود) با 77 روستای دارای سکنه و 30 روستای خالی از سکنه در حاشیه مرز در سال 1395 بوده، که دارای بیشترین روستای مرزی در بین شهرستان‌های مرزی استان است.

- بر اساس شاخص خشکسالی SPI^1 طی دوره هفت ساله تا پایان مرداد ماه 1396 ، $67,5$ درصد مساحت شهرستان تربت جام تحت تاثیر خشکسالی بسیار شدید و $32,5$ درصد تحت تاثیر خشکسالی شدید قرار داشته است (مرکز ملی خشکسالی و مدیریت بحران، 1397)، که از این حیث در تنگنای شدید قرار دارد.

- از مجموع اراضی شهرستان تربت جام (636782 هکتار) تنها 160812 هکتار معادل $25,25$ ٪ زراعی است و این رقم به دلیل خشکسالی‌های پیاپی در حال کاهش است.

- طی دهه $95-85$ نرخ رشد روستاهای واقع در فاصله 10 کیلومتری مرز $2/7$ - بوده که بسیار پائینتر از نرخ رشد جمعیت روستایی شهرستان، استان و کشور با $0/67$ - طی این دهه بوده است. این امر حاکی از وقوع مهاجرت گسترده از روستاهای مرزی شهرستان تربت جام طی دهه گذشته بوده است.

با توجه به آنچه مطرح شد به نظر می‌رسد نواحی روستایی شهرستان تربت جام، خصوصاً روستاهای مرزی با محدودیت‌های شدید اکولوژیکی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی مواجه‌اند، بدیهی است این محدودیت‌ها بر

۱. SPI مخفف Standardized Precipitation Index به معنی «شاخص بارش استاندارد شده» ابزاری قوی به‌منظور پایش وضعیت خشکسالی است. این شاخص برای کمی‌کردن کمبود بارش در مقیاس‌های زمانی متفاوت طراحی شده است.

محدودیت معیشت خانوارهای روستایی تاثیرگذار بوده است. عدم وجود شرایط طبیعی مناسب در شهرستان تربت‌جام از جمله بارندگی کم، تبخیر زیاد، وجود مراتع بسیار فقیر و محدودیت در بهره برداری از مراتع مرزی عملاً کشاورزی و خصوصاً دامداری را به عنوان تنها وسیله امرار معاش روستائیان به شدت محدود ساخته است. از سوی دیگر عدم وجود فرصت‌های شغلی غیرکشاورزی در نواحی روستایی و سیاست‌گذاری‌های اشتباه باعث تشدید بیکاری در نواحی روستایی این مناطق شده است.

"و وضعیت نه چندان مطلوب کشاورزی و دامداری به عنوان دو شاخصه مهم اقتصادی در مناطق مرزی و وجود بیکاری از یک طرف و تخلیه این مناطق و خالی از سکنه شدن مرزهای کشور از طرف دیگر باعث ایجاد مشکلاتی برای منطقه و کشور شده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد تبعیض و نابرابری در بهره‌مندی از فرصت‌های اشتغال و درآمد مهم‌ترین عاملی است که بیش‌تر استان‌های مرز نشین گرفتار آن هستند که پیامدهایی چون فقر، مهاجرت و قاچاق را در پی دارد" (سعیدی و اسماعیل‌زاده، ۱۳۸۹: ۶).

یکی از تلاش‌ها جهت عملی نمودن پایداری، تمرکز بر معیشت است؛ معیشت تنها وسیله‌ای برای بقا نیست بلکه وسیله‌ای است که منابعی را فراهم می‌آورد که با آن مردم می‌توانند زندگی خویش را ارتقاء دهند و از آن لذت برند" (Mors & McNamara, 2013: 6). "به نظر می‌رسد توجه به بهبود معیشت روستاهای کشور و به ویژه مناطق مرزی از اهمیت و ضرورت بالایی در زمینه نگهداشت جمعیت در نواحی مرزی برخوردار است و می‌تواند بر کاهش مهاجرت روستائیان اثرگذار باشد. زیرا "اساس توسعه انسانی و اقتصادی بر معیشت استوار است" (نوروزی و حیاتی، ۱۳۹۴: ۱۲۸). معیشت از قابلیت‌ها، دارایی‌ها و فعالیت‌های لازم برای گذران معاش تشکیل شده است و هنگامی پایدار است که بتواند با فشار و شوک‌ها سازگار شود و بهبود یابد، قابلیت‌ها و دارایی‌های خود را تقویت یا حفظ کند و فرصت‌های معیشت پایدار را برای نسل بعد نیز فراهم آورد" (Chambers & Conway, 1991: 6).

طی دهه‌های گذشته "عموماً سیاست غالبی که در جهت ماندگاری جمعیت در مرزها و به تبع آن روستاهای مرزی اجرا شده، صرفاً ارائه امکانات زیربنایی از جمله آب و برق و گاز و مثالهم بوده^۱ و کمتر به اقتصاد و معیشت این روستاها توجه شده است" (زرقانی و بخشی شادمهری، ۱۳۹۳: ۲). بدیهی است "سرمایه‌گذاری نامتعادل، موجب توسعه نامتعادل، و توسعه نامتعادل، موجب حرکات شدید مهاجرتی شده است" (زیاری و همکاران، ۱۳۹۲: ۳). با توجه به آنچه مطرح شد مطالعه حاضر به سنجش سطح دارایی‌های معیشتی خانوارهای ساکن در روستاهای مرزی که از هر لحاظ فقیر محسوب می‌شوند (چه به لحاظ زندگی در سکونتگاه‌های روستایی و چه به لحاظ سکونت در نواحی مرزی) می‌پردازد. لذا با توجه به اینکه هدف اصلی معیشت پایدار استفاده از منابع، دارایی‌ها و سرمایه‌های موجود خصوصاً در خانوارهای فقیر می‌باشد، سوال اصلی تحقیق به این صورت مطرح می‌شود که دارایی‌های معیشتی خانوارهای روستایی ساکن در نواحی مرزی از چه سطحی برخوردار است؟

پیشینه تحقیق

۱. امری که در روستاهای مرزی شهرستان تربت‌جام در ضعیف‌ترین شکل خود محقق گردیده است.

بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد طی دهه اخیر "رویکرد معیشت پایدار، بر تفکری جامع و منسجم درباره‌ی کاهش فقر و توسعه‌ی روستایی تأکید کرده است و به سرعت محبوبیت زیادی در میان محققان و دست‌اندرکاران توسعه به‌دست آورد" (جمعه‌پور و احمدی، ۱۳۹۰: ۳۵). اگرچه مطالعات متعددی در مورد معیشت پایدار انجام گرفته، اما در مورد دارایی/سرمایه‌های معیشتی مطالعات محدودی به شرح ذیل انجام پذیرفته است.

قدیری معصوم و همکاران (۱۳۹۴) در مطالعه خود نشان دادند که وضعیت سرمایه‌های معیشتی روستائیان ناشی از فعالیت‌های گردشگری در روستاهای مورد مطالعه نیست. در پیدایش این وضعیت عوامل مختلفی تأثیرگذار بوده‌اند. بریمانی و همکاران (۱۳۹۵)، در مطالعه خود به تحلیل عوامل جغرافیایی مؤثر بر معیشت خانوار در سکونتگاه‌های روستایی می‌پردازد. نتایج حاکی از سطح پایین معیشت در نواحی روستایی با میانگین ۲/۱۹ بوده و بیانگر ضعف در زیرساخت‌ها و سرمایه‌های معیشتی (به جز سرمایه اجتماعی) است. همچنین عوامل مکانی-فضایی (شکل استقرار، موقعیت ارتباطی، نوع راه دسترسی، فاصله از مراکز نافذ) بر سطح معیشت روستائیان تأثیرگذار بوده است. از میان عوامل جمعیتی، میزان جمعیت و بُعد خانوار هیچ ارتباطی با سطح معیشت روستایی ندارند؛ اما نسبت باسوادی و نسبت مهاجرت به ترتیب رابطه مستقیم و معکوس معناداری را با سطح معیشت نشان می‌دهند. بین عوامل اقتصادی (متوسط درآمد، نرخ اشتغال و متوسط مالکیت‌ها) و سطح معیشت روستایی ارتباط مثبت و معناداری وجود دارد. از میان کلیه عوامل جغرافیایی، عوامل اقتصادی با ضریب ۰/۴۲۵ بیشترین و عوامل مکانی-فضایی با ضریب ۰/۱۴۲- کمترین تأثیر بر سطح معیشت روستایی را نشان می‌دهند. محمدی مشکول (۱۳۹۶)، در پایان‌نامه خود نشان داد که میان روستاهای مورد مطالعه شاخص‌های سرمایه‌های معیشتی، میزان سرمایه انسانی از دیگر سرمایه‌ها بیشتر است و سرمایه‌های اقتصادی در وضعیت و رتبه ضعیفی قرار دارند. بر مبنای نتایج به دست آمده بین افزایش سرمایه‌های طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و فیزیکی و تاب‌آوری روستائیان در مقابله با خشک‌سالی در روستاهای مورد مطالعه رابطه معناداری وجود دارد. شریفی و نوری پور (۱۳۹۷)، در مطالعه خود نشان دادند که در بین ۵ دسته سرمایه، سرمایه فیزیکی در اولویت اول و سرمایه انسانی در اولویت دوم قرار گرفته‌اند. همچنین سرمایه طبیعی و سرمایه اجتماعی به ترتیب اولویت سوم و چهارم را به خود اختصاص دادند. در نهایت سرمایه مالی در اولویت آخر قرار گرفته است. بنابراین در برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری برای دستیابی به معیشت پایدار در روستا لازم است سرمایه فیزیکی و انسانی بیش از سایر سرمایه‌ها مورد توجه قرار گیرند. دربان آستانه و همکاران (۱۳۹۷)، در مطالعه خود به تحلیل فضایی سرمایه‌های معیشتی کشاورزان پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان داد که سرمایه‌های معیشتی به لحاظ پایداری یکسان نیستند؛ سرمایه مالی و طبیعی با میانگین ۲/۵۹ و ۲/۸۴ ناپایدارترین و سرمایه فیزیکی با میانگین ۳/۵۲ پایدارترین بعد معیشت پایدار کشاورزان شهرستان شازند به شمار می‌روند. همچنین، نقشه‌های میان‌یابی تولید شده نشان داد که پراکنش فضایی دارایی‌های معیشتی از الگوی شرقی-غربی پیروی می‌کند، به گونه‌ای که روستاهای شرقی شهرستان از معیشت پایدارتری نسبت به روستاهای غربی برخوردارند. بررسی پیشینه نشان می‌دهد مطالعه‌ای که به تحلیل دارایی‌های معیشتی روستائیان در نواحی مرزی بپردازد، مشاهده نگردید.

مبانی نظری

"مطالعات روستایی پس از جنگ دوم جهانی (۱۹۵۰) به آرامی با توسعه اجتماعی آغاز شد. در سال ۱۹۷۵ بانک جهانی توسعه روستایی را به‌عنوان استراتژی برنامه‌ریزی شده در جهت بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی گروه‌های فقیر روستایی، یعنی تعمیم منافع توسعه به فقیرترین کسانی که به‌دنبال یک زندگی معیشتی در نواحی روستایی هستند تعریف نمود و بیان داشت که برنامه‌های توسعه روستایی جزئی از برنامه‌های توسعه‌ای هر کشور است" (پاپلی و ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۵۱). جدول (۱).

جدول (۱). سیر تحول نظریه‌های توسعه‌ی پایدار و توسعه‌ی روستایی

ترتیب زمانی	توسعه	توسعه‌ی روستایی
۱۹۶۰-۱۹۵۰	مدرنیزاسیون	مدل جمعیت و توسعه
۱۹۷۰-۱۹۶۰	نظریه وابستگی	اقتصاد سیاسی تغییرات ارضی
دهه ۱۹۸۰	توسعه‌ی جایگزین	توسعه‌ی کشاورزی
۱۹۹۰- امروز	توسعه‌ی پایدار	رویکرد معیشت پایدار (SLA)

مأخذ: Shen, 2009: 51.

راهبرد معیشت پایدار به عنوان یکی از رویکردهای نظریه‌ی توسعه‌ی پایدار، راهبرد جدیدی است که در مقوله‌ی توسعه روستایی و با هدف کاهش و ریشه کنی فقر روستایی مطرح شد، اولین بار چمبرز در دهه ۱۹۸۰ این مفهوم را مطرح کرد و کمیسیون جهانی توسعه و محیط زیست آن را به رسمیت شناخت (اصغری لقمجانی و ایزدی، ۱۳۹۶: ۲۷۵).

"تمرکز بر رویکرد معیشت پایدار روستایی به سه دلیل اهمیت یافت: اول این‌که پیش‌نیاز برای بقای جمعیت انسانی است. دوم این‌که شرط لازم برای کشاورزی خوب و مدیریت پایدار است و سوم این‌که ابزاری برای پیشگیری از فرآیند مهاجرت شهری از روستاها است" (Chen, 2012: 220) "معیشت زمانی پایدار است که بتواند ظرفیت‌ها و دارایی‌های خود را توسعه دهد و در عین حال بنیان منابع طبیعی را سست نگرداند" (Scoones, 2009: 5). "رویکرد معیشت پایدار، راه تفکر مبتنی بر فقر و آسیب‌پذیری زندگی است و به فعالیت‌های توسعه کمک می‌کند که مردم‌محور (تمرکز روی اولویت‌های مردم فقیر)، پاسخگو و مشارکتی (گوش دادن و پاسخ به اولویت‌های معیشتی شناسایی شده از سوی مردم فقیر)، چندسطحی (کار در سطوح مختلف برای کاهش فقر)، هدایت شده (با کمک بخش‌های دولتی و خصوصی)، پویا (پاسخ انعطاف‌پذیر به مردم در شرایط گوناگون)، پایدار (ایجاد توازن اقتصادی، نهادی و پایداری اجتماعی و زیست محیطی) باشد" (CHF, 2005: 9) به‌نقل از مطیعی‌لنگرودی و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۲).

مفهوم مهم و مرکزی در ایده معیشت پایدار، ایمنی معیشت است که کمیسیون جهانی توسعه و محیط زیست آن را این‌گونه تعریف کرده‌است: معیشت به‌عنوان ذخایر کافی و جریانی از غذا و پول نقد تعریف شده است که برای تأمین نیازهای اساسی ضروری‌اند. منظور از امنیت نیز ایمنی مالکیت یا دسترسی به منابع و فعالیت‌های درآمدزا است که ذخایر و دارایی‌هایی را برای خنثی کردن خطر یا بهبود منابع تولید برای خانوار شامل می‌شود. امنیت معیشت پایدار را می‌توان از طریق مالکیت زمین، ماهیگیری، شکار، استخدام پایدار با حق‌الزحمه کافی یا مجموعه‌ای ثانویه از فعالیت‌ها در روستاهای مختلف به دست آورد" (Shen, 2009: 8) به نقل از شکوری و بهرامی،

۱۳۹۳: ۳). "رویکرد معیشت پایدار دربردارنده‌ی جنبه‌هایی است که مستقیم و غیرمستقیم به دو صورت پیش‌بینی شدنی و پیش‌بینی نشدنی، بر رفاه مردم تأثیر می‌گذارد. به کارگیری چنین چارچوبی همانند ابزار تحلیلی و راهنمای عملی در طراحی و اجرای سیاست‌های اجتماعی مناسب‌تر در زمینه‌ی توسعه‌ی رو ستایی، ضروری به نظر می‌رسد" (Hall & Mijli, 2009: 176-178) به نقل از مطیعی لنگرودی و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۴). چارچوب دپارتمان توسعه بین‌الملل در سال ۱۹۹۹ مفاهیم اصلی رویکرد معیشت پایدار را در پنج جزء به شرح زیر تبیین می‌نماید" (Shen, 2009: 11):

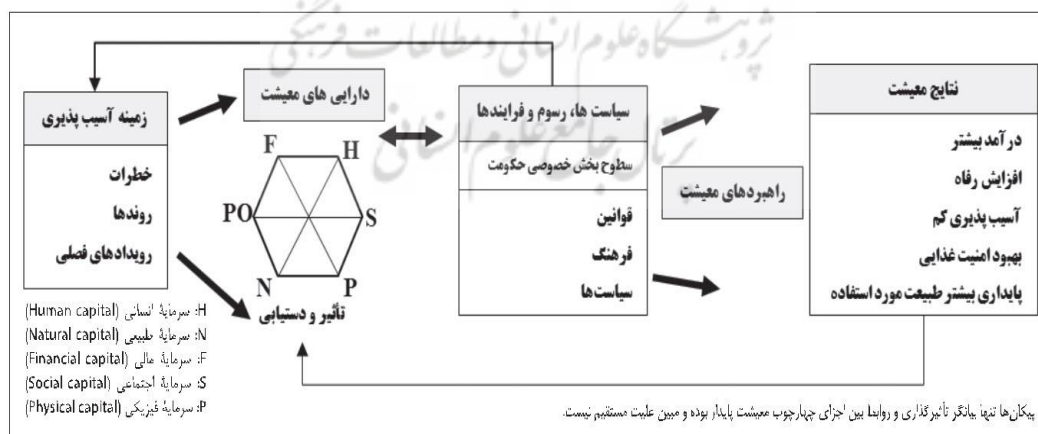
دارایی‌ها: دارایی‌های معیشتی از انواع سرمایه‌های طبیعی، فیزیکی، انسانی، اجتماعی و مالی تشکیل شده‌اند و جزء اساسی معیشت قشر فقیر هستند.

ساختارها و فرآیندهای تحول‌زا: در این چارچوب ساختارها به‌مثابه سخت‌افزارهایی هستند که بخش‌های خصوصی و عمومی را در برمی‌گیرند. فرآیندها از سیاست‌ها، قوانین، فرهنگ و نهادها تشکیل شده‌اند و نقش‌های مهمی را در شکل دادن به دارایی‌ها و نتایج معیشتی در درون سیستم معیشت ایفا می‌کنند.

آسیب‌پذیری‌ها: آسیب‌پذیری یکی از مفاهیم اساسی مربوط به معیشت است که مواردی از قبیل شوک‌ها، روندها و فصلی بودن را در برمی‌گیرد و می‌تواند بر دارایی‌ها و انتخاب معیشتی قشر فقیر تأثیر مثبت و منفی داشته باشد.

نتایج (پیامدها): نتایج، موفقیت‌ها و هدف‌هایی برای ارزیابی معیشت هستند که استراتژی‌های معیشتی از طریق ترکیب با دارایی‌ها به آن‌ها دست می‌یابند.

استراتژی‌ها: فعالیت‌هایی هستند که برای بقای معیشتی به کار گرفته می‌شوند" (توکلی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۶). استراتژی‌های معیشتی شامل چهار استراتژی: تولید محصولات کشاورزی، اشتغال خارج از مزرعه، درآمد غیرکشاورزی از معاملات، تجارت و استراتژی ترکیبی می‌شود (Sherren et al., 2016: 268) به نقل از بذرافشان و همکاران، ۱۳۲۹۷: ۱۳۱) شکل (۲).

شکل (۲). چارچوب معیشت پایدار

مأخذ: صرافی و شمسایی، ۱۳۹۳: ۸۹

"رویکرد معیشتی مفهومی مردم‌محور و کلی‌گرایانه است تا از این راه، دیدگاهی یکپارچه از چگونگی زندگی مردم درون شرایط متحول اجتماعی، نهادی، سیاسی، اقتصادی و محیطی ترسیم کند. راهبرد معیشتی را می‌توان به‌عنوان انتخابی آگاهانه و راهبردی از ترکیب فعالیت‌های خانوارها و اعضای آن و افراد به‌عنوان وسیله‌ای برای بقا، امنیت و بهبود معیشت آنها تعریف کرد" (De Haas, 2009: 2) به نقل از سلمانی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۱۶).

ملاحظه می‌شود که یکی از مهمترین و تأثیرگذارترین اجزا در شکل‌گیری راهبردهای معیشت پایدار داراییها و سرمایه‌های معیشتی است. به‌طور کلی، "چارچوب معیشت مبنایی تحلیلی را برای شناخت پیچیدگی معیشت روستایی ارائه می‌دهد" (Lélé, 1991: 619).

"پژوهشگران معتقدند که مردم در نواحی فقیر، معیشت خود را از میان مجموعه‌ای از دارایی‌ها و سرمایه‌های موجود (انسانی، اجتماعی، طبیعی، فیزیکی و مالی) شکل می‌دهند و شناخت معیشت آنها از طریق شناخت این چارچوب امکان‌پذیر خواهد بود" (Guillotreau et al., 2012: 288) به نقل از شهرکی و شریف‌زاده، ۱۳۹۴، ۹۸). اصطلاح دارایی/سرمایه به ثروت انباشته شده، به ویژه آنچه که برای تولید ثروت بیشتر به کار می‌رود، اطلاق می‌شود. "دارایی یک فرد مانند زمین تنها وسیله‌ای که فرد با آن امرارمعاش می‌کند، نیست، بلکه آنها به افراد قابلیت بودن و عمل کردن می‌دهند. دارایی‌ها نباید تنها به‌عنوان وسایلی شناخته شوند که بقا، سازگاری و از بین بردن فقر را ممکن می‌سازند. آنها هم‌چنین مبنای قدرت افراد برای عمل کردن و تولید دوباره، به چالش کشیدن یا تغییر قوانینی که کنترل و اداره می‌کنند، محسوب می‌شوند" (Bebington, 1999: 22) به نقل از جمعه‌پور و کیومرث، ۱۳۹۱: ۹۳).

الف- سرمایه‌ی انسانی^۱: "از نظر بیکر^۲ سرمایه انسانی دارایی‌های ذاتی و قابل اکتساب یک فرد می‌باشد که مهارت‌ها، توانایی و قابلیت‌های وی را دربر می‌گیرند" (امیرخانی و آغاز، ۱۳۹۰). لوکاس^۳ معتقد است با تربیت نیروی انسانی ماهر، می‌توان به سرمایه‌ی انسانی دست یافت و این امر در سایه‌ی مدت زمانی است که افراد جامعه صرف تحصیل علم و دانش می‌نمایند (شریفی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۲). به‌طور کلی ویژگی‌های کیفی انسان، اعم از آموزش، تخصص، مهارت، دانش و نوآوری، سرمایه‌ی انسانی به‌شمار می‌رود (نریمانی و همکاران، ۱۳۹۵). بنابراین می‌توان گفت سرمایه‌ی انسانی شامل نیروی کار، سلامت و مهارت و دانش افراد می‌باشد (کرمی دهکردی و انصاری، ۱۳۹۵). "سرمایه‌ی انسانی با سرمایه‌گذاری در آموزش و کارآموزی و همین‌طور با مهارت‌های کسب شده از طریق ادامه یک یا دو شغل افزایش می‌یابد" (ویسی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۲۳).

ب- سرمایه‌ی اجتماعی^۴: سرمایه اجتماعی مفهوم جدیدی نیست، واژه اجتماعی در سرمایه اجتماعی نشان‌دهنده‌ی این است که منابع موجود در درون شبکه‌های روابط اجتماعی، دارایی‌های شخصی محسوب نمی‌شوند و هیچ فردی به تنهایی مالک آنها نیست. این منابع درون شبکه‌هایی از روابط قرار گرفته‌اند" (دموری

۱ . Human Capital

۲ . Baker

۳ . Lucas

۴ . Social Capital

و همکاران، ۱۳۸۹: ۳). "در نگاه بانک جهانی، سرمایه‌ی اجتماعی به نهادها، روابط اجتماعی و هنجارهایی اشاره دارد که کمیت و کیفیت تعاملات اجتماعی یک جامعه را شکل می‌دهد" (دارا، ۱۳۸۹: ۸۳). "سرمایه اجتماعی برخلاف سایر سرمایه‌ها به صورت فیزیکی وجود ندارد بلکه حاصل تعاملات هنجارهای گروهی و اجتماعی بوده و از طرف دیگر افزایش آن می‌تواند موجب پایین آمدن جدی سطح هزینه‌های عملیاتی سازمانی گردد" (صیدایی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۹۶).

پ- **سرمایه‌ی طبیعی^۱**: "سرمایه‌ی طبیعی به آن دسته از منابع طبیعی و خدمات پشتیبان اکولوژیک (به طور مثال چرخه‌ی آب و مواد غذایی، حفاظت از فرسایش) که برای معیشت مفید هستند، اطلاق می‌شود. سرمایه‌ی طبیعی شامل تنوع گسترده‌ای از منابع غیرملموس (مانند جو و تنوع زیستی) ناملموس (دارایی‌هایی از قبیل درختان، زمین و دام که به طور مستقیم برای تولید استفاده می‌شوند) است" (صراف‌ی و شمسایی، ۱۳۹۳: ۸۵). به عبارتی دیگر "این سرمایه‌ها شامل منابعی است که می‌تواند در استراتژی‌های معیشتی در حال توسعه استفاده شود. گاهی این سرمایه‌ها به منابع محیطی ارجاع داده می‌شود و این گونه بیان می‌شود که این سرمایه‌ها به‌طور مشترک محیط را تشکیل می‌دهند" (Frank, 1999: 32).

ت- **سرمایه‌ی فیزیکی^۲**: دارایی‌های فیزیکی عمدتاً دارایی‌های انسان‌ساختی هستند که تسهیل‌کننده و تسریع‌کننده‌ی به کارگیری و بهره‌برداری از سایر دارایی‌ها به شمار می‌روند. سرمایه‌ی فیزیکی به سه بخش الف- زیرساخت‌ها که شامل وسایل حمل‌ونقل و جاده‌ها، ساختمان، کانال‌های آبرسانی و امکانات حیاتی نظیر برق، آب و گاز و تلفن می‌شود. ب- ابزار و تکنولوژی: که شامل ابزار و تجهیزات تولید مانند ماشین‌آلات مختلف، بذر، کود، سموم و آفت‌کش‌ها، تکنولوژی‌های سنتی که برای پشتیبانی از معیشت مورد نیاز است، تقسیم می‌شود (DFID, 1999: 27). ج- سرمایه فیزیکی به محیط ساخته شده‌ی اشاره دارد که منازل مسکونی، مکان‌های عمومی، صنایع، پل‌ها، سدها، لنگرگاه‌ها و پناهگاه‌ها را شامل می‌شود. بدیهی است ضعف در این نوع سرمایه می‌تواند اثرات منفی بر توان و ظرفیت سایر سرمایه‌های معیشتی دارد. به باور پاتنام سرمایه فیزیکی، ابزارهای طراحی شده به منظور بهره‌وری افراد است (Patnam, 1995).

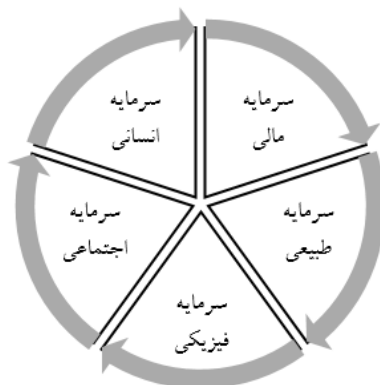
ج- **سرمایه‌ی مالی^۳**: "سرمایه‌ی مالی به منابع اقتصادی اشاره دارد که مردم برای گذران زندگی خود از آن‌ها استفاده می‌کنند. این منابع شامل پس‌اندازها، درآمد، سرمایه‌گذاری‌ها و اعتبار یا دارایی‌هایی که جایگزین آن‌ها باشند، مانند داشتن احشام در نواحی روستایی می‌شود" (ویسی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۲۳). در واقع منابع مالی برای حفظ یا بهتر شدن معیشت افراد در دسترس هستند و از ابعاد گوناگون نوع و میزان و ماهیت، معیشت روستائیان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به طور کلی هدف و ایده اصلی معیشت پایدار استفاده از منابع، دارایی‌ها و سرمایه‌های موجود (انسانی، اجتماعی، مالی، طبیعی، نهادی و فیزیکی) در مناطق روستایی بدون آسیب‌رسانی به محیط می‌باشد. بر این اساس، دارایی‌ها و سرمایه‌های روستایی می‌تواند پایه‌گذار دستیابی به اهداف معیشت پایدار روستایی باشد (حیدری ساریان و عبدپور، ۱۳۹۸: ۲۳). شکل (۳).

۱ . Natural Capital

۲ . Physical Capital

۳ . Financial Capital

شکل (۳). انواع دارایی‌های معیشتی خانوارهای روستایی

روش تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و نوع روش توصیفی تحلیلی می‌باشد. جامعه آماری تحقیق کلیه روستاهای دارای بیش از بیست خانوار واقع در ۱۰ کیلومتری مرز ایران و افغانستان در شهرستان تربت جام^۱ می‌باشد. این روستاها در ۴ دهستان مرزی جنت آباد، صالح آباد، زام و هریرود پراکنده‌اند. در مجموع تعداد ۱۷ روستا در ۱۰ کیلومتری مرز قرار داشتند که کلیه آنها مورد مطالعه قرار گرفتند و در سطح روستا نمونه‌گیری به عمل نیامد. واحد تحلیل خانوارهای روستایی ساکن در روستاهای مناطق مرزی شهرستان بوده است و پرسشنامه خانوار به کمک سرپرستان خانوارهای روستایی ساکن در روستاهای مرزی تکمیل شد. حجم خانوارهای نمونه با استفاده از فرمول کوکران با تعداد ۷۶۸ خانوار روستایی ساکن در روستاهای مرزی و خطای مطلوب ۰,۰۵۷، معادل ۲۱۴ خانوار تعیین گردید که به کمک روش طبقه‌ای تخصیص یافته حجم نمونه در هر روستا به شرح جدول زیر تعیین گردید. جدول (۲).

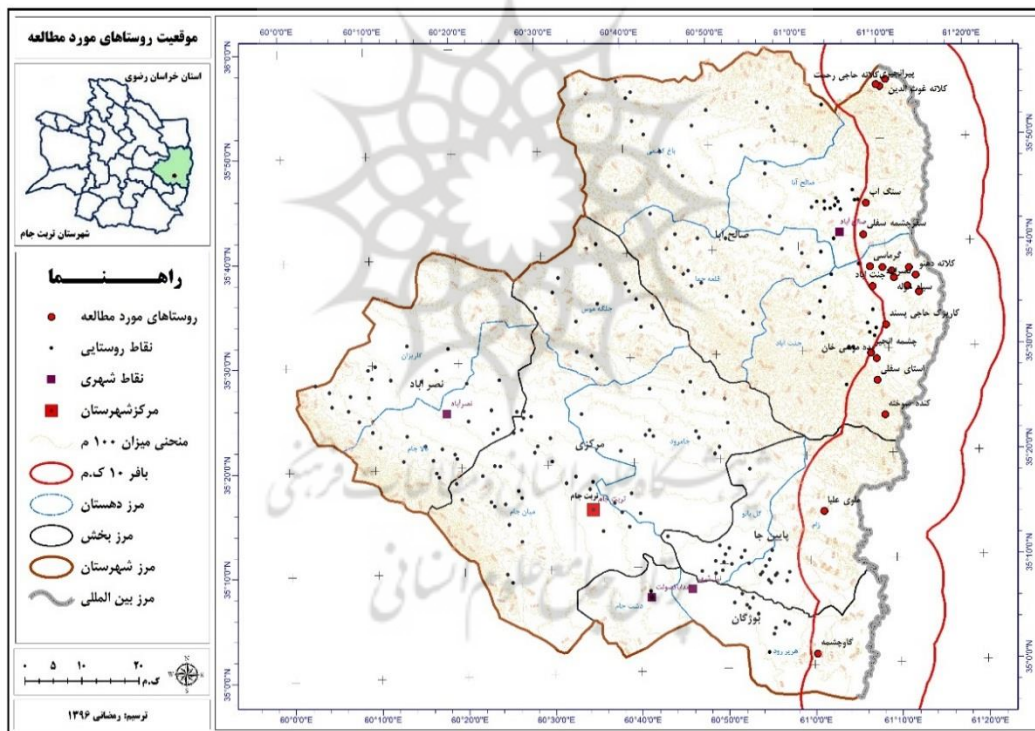
جدول (۲). روستاهای واقع در محدوده ده کیلومتری مرز شهرستان تربت جام (۱۳۹۵)

بخش	نام دهستان	نام روستا	خانوار ۱۳۹۵	جمعیت ۱۳۹۵	حجم خانوار نمونه
صالح آباد	جنت آباد	ابراهیم بای	۲۶	۸۹	۹
	جنت آباد	استای سفلی	۷۲	۳۱۰	۱۹
	جنت آباد	پده موسی خان	۶۶	۲۷۲	۱۸
	جنت آباد	چشمه انجیر	۵۹	۲۳۹	۱۶
	صالح آباد	سقر چشمه سفلی	۲۸	۱۱۲	۹
	صالح آباد	سنگ آب	۴۰	۱۵۴	۱۰

۱. لازم به ذکر است که در آذرماه ۱۳۹۷ شهرستان "صالح آباد" به عنوان بیست و نهمین شهرستان استان خراسان رضوی در جوار مرز ایران و افغانستان ایجاد شد. این شهرستان با ۴ دهستان و ۹۷ روستا، حدود ۴۰ درصد از مساحت تربت جام را به خود اختصاص داده است. با توجه به اینکه شروع مطالعه حاضر در سال ۱۳۹۶ بوده است، در این مطالعه شهرستان تربت جام بر اساس تقسیمات کشوری سال ۱۳۹۵ مورد بررسی قرار گرفته است. در واقع در این مطالعه روستاهای مرزی دو شهرستان تربت جام و صالح آباد فعلی مورد توجه است.

۱۵	۱۸۸	۵۸	سیاه خوله	جنت آباد	
۱۴	۲۲۲	۵۳	کاریزک حاجی پسند	جنت آباد	
۱۶	۲۱۷	۶۱	کلاته باقی خان	جنت آباد	
۹	۱۲۶	۳۲	کلاته حمید	جنت آباد	
۹	۸۵	۲۷	کلاته دهنو	جنت آباد	
۱۴	۲۴۲	۵۳	کلاته صمد خان	جنت آباد	
۹	۷۹	۱۹	کنده سوخته	جنت آباد	
۱۰	۱۰۴	۳۶	گرامسی	جنت آباد	
۱۰	۱۳۲	۳۷	نصرآباد	جنت آباد	
۱۸	۳۲۵	۷۶	ملوی علیا	زام	
۹	۴۲	۱۳	گاوجشمه	هریرود	پایین جام
۲۱۴	۲۹۹۰	۷۶۸	-	-	-

مأخذ: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵.

شکل (۴). روستاهای واقع در محدوده ۱۰ کیلومتری مرز ایران و افغانستان در شهرستان تربت جام.

مأخذ: رضائی، ۱۳۹۷: ۱۵

مؤلفه ها و متغیرهای سازه دارایی معیشت به کمک مطالعات اکتشافی گسترده (منابع اسنادی و مصاحبه با مطلعین و خبرگان محلی) شناسایی و به کمک پرسشنامه محقق ساخته کمی گردید. دارایی‌های معیشتی به روش‌های گوناگون از سوی نویسندگان مختلف طبقه بندی شده است، اما دسته‌بندی اصلی آن‌ها شامل

سرمایه‌های انسانی، مالی، طبیعی، فیزیکی، اجتماعی می باشد. در این راستا در مطالعه حاضر ۶۴ شاخص در ۵ نوع سرمایه شامل: سرمایه انسانی با ۱۴، اجتماعی با ۱۵، طبیعی با ۶، فیزیکی با ۱۲ و مالی با ۱۷ شاخص به شرح جدول زیر کمی گردید. جدول (۳).

جدول (۳). تعریف عملیاتی سازه دارایی های معیشتی خانوارهای روستایی ساکن در نواحی مرزی

بعد	مولفه	شاخص
سرمایه انسانی	کمیت نیروی کار	نیروی کار خانوادگی، میزان بکارگیری نیروی کار خارج از خانواده در فعالیتهای کشاورزی و دامی و ...
	سواد و دانش	تعداد افراد باسواد در خانواده، تعداد افراد دارای تحصیلات دانشگاهی در خانواده
	توانایی تنوع بخشی منابع درآمدی	وجود فرصت های شغلی متنوع برای جوانان (امکان اشتغال در مشاغل بخش خدمات، صنعت و ...)، توانایی متنوع کردن منابع درآمدی خانوار (کسب درآمد از چند منبع متفاوت)
	مهارت شغلی و حرفه ای	برخورداری از دانش بومی غنی در زمینه کشاورزی و دامداری، سطح مهارت شغلی و حرفه ای، شرکت در کلاس های فنی حرفه ای جهت ارتقای دانش حرفه ای
	بهداشت و درمان	مخارج تخصیص داده شده به سلامت، توان تامین و پرداخت هزینه های بهداشت و درمان، وضعیت سلامتی روحی و روانی اعضای خانوار (اضطراب و استرس و ...)
	کیفیت آب و تغذیه	برخورداری از آب آشامیدنی سالم، کیفیت تغذیه خانوار به لحاظ دریافت ریزمغذی ها (مصرف هفنگی مواد پروتئینی، سبزیجات، میوه و ...)
	کمیت درآمد	میزان درآمد ماهیانه خانوار، قدرت خرید خانوار، توان تامین هزینه های خانوار، توانایی کمک و حمایت مالی به سایرین
سرمایه مالی-اقتصادی	رفاه	سطح رفاه خانواده، برخورداری از کالاهای لوکس در منزل (یخچال سایه، مبلمان، تلویزیون LCD و ...)
	پس انداز	برخورداری از پس انداز کافی در مواجه با بحران ها (ازدواج فرزند، بیماری و ...)
	فعالیت های کشاورزی	توان سرمایه گذاری در زمینه توسعه فعالیت های کشاورزی و دامداری و ...، سطح زیرکشت زراعی آبی، سطح زیرکشت زعفران، تعداد دام سبک
	اعتبارات و بیمه	برخورداری از بیمه محصولات کشاورزی و دامی، دسترسی به اعتبارات بانکی با سود پائین، توانایی بازپرداخت اقساط وام
	کیفیت درآمد	رضایت از درآمد حاصل از فعالیت های دامداری، رضایت از درآمد حاصل از فعالیت های زراعی (آبی)، رضایت از درآمد حاصل از فعالیت های باغی (زعفران و ...)
سرمایه اجتماعی	مشارکت	مشارکت در امور خیریه روستا، همکاری در فعالیتهای عمرانی روستا، مشارکت در امور مالی روستا
	امنیت	احساس نگرانی و تهدید از سمت اشرار، احساس نگرانی و تهدید از سمت قاچاقچیان، میزان وقوع جرم در روستا، میزان درگیری های طایفه ای و قبیله ای در روستا، میزان امنیت در استفاده از مراعات دامی نزدیکی مرز
	همبستگی و انسجام اجتماعی	یکپارچگی اجتماعی در بین روستاییان (به دلایل مذهبی و فرهنگی)، وجود روحیه تعاون و همکاری در بین روستاییان، وجود پیوندهای عمیق اجتماعی در بین مردم (ازدواج و ...)
	اعتماد اجتماعی	میزان اعتماد نسبت به سایر افراد روستا، تمایل به انجام فعالیت اقتصادی مشترک (تشکل های مختلف اقتصادی و ... مثل تعاونی مرز نشینان و ...)
سرمایه فیزیکی	جایگاه زنان	اجازه اشتغال در بیرون از منزل، امکان ادامه تحصیل در سطوح بالا برای زنان
	حامل های انرژی	دسترسی به زیرساخت های انرژی (گاز لوله کشی)، دسترسی به سوخت (بنزین، گازوئیل، نفت و ...)
	ماشین آلات و ادوات کشاورزی	برخورداری از ماشین آلات و ادوات کشاورزی شخصی (تراکتور و ...)، دسترسی به ابزار و ماشین آلات و ادوات کشاورزی مورد نیاز
بهره مندی از فناوری اطلاعات و ارتباطات	دسترسی اسان به اینترنت، کیفیت آنتن دهی موبایل	

دسترسی به مراکز بهداشتی و درمانی و برخورداری از خدمات آنها، دسترسی به مراکز آموزشی(ابتدایی، راهنمایی، دبستان)	بهره مندی از امکانات و خدمات آموزشی و بهداشتی	سازمان بهداشتی
استحکام مسکن، برخورداری از فضای کافی و مناسب برای نگهداری و فراوری محصول، انبار محصول و ...	کیفیت مسکن	
دسترسی راحت به وسایل حمل و نقل عمومی، دسترسی به راه‌های ارتباطی مناسب	حمل و نقل و راه	
تناسب منابع آبی موجود با نیاز کشاورزی	آب کشاورزی	
شدت خشکسالی طی سال‌های اخیر	مساعدت اقلیمی در زمینه کشاورزی و دامداری	
دسترسی خانوار به مراتع مرغوب جهت چرای دام	دسترسی به مراتع مرغوب	
برخورداری خانوار از زمین‌های مناسب و حاصل‌خیز برای فعالیت‌های کشاورزی	دسترسی به زمین حاصلخیز	
میزان آلودگی‌های (صوتی، هوا و ...) ناشی از اجرای مانورهای امنیتی در نزدیک مرز، میزان آلودگی-های ناشی از عبور و مرور خودروهای سنگین(تربلی) در نوار مرزی	آلودگی‌های محیطی	

منبع: شریفی و همکاران: ۱۳۹۶، جمعه‌پور و کیومرث: ۱۳۹۱، بریمانی و همکاران: ۱۳۹۵، قدیری معصوم و همکاران: ۱۳۹۴، سلمانی و همکاران: ۱۳۹۰، Ashley & Carney (1999), Kassa & Eshetu (2014).

روایی پرسشنامه به وسیله «تحلیل عاملی تأییدی» مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌های کیزر مایر ($Kaiser-Meyer \geq 0.7$) و بارتلت ($sig \leq 0.05$) مناسب بودن انتخاب معرف‌های لازم برای تحلیل عاملی را در سازه‌داری‌های معیشتی و انواع آن تایید کرد، همچنین سازه‌داری‌های معیشت با ۶۴ شاخص ۶۶ درصد واریانس را تبیین می‌نماید. بنابراین مفهوم داری‌های معیشت از اعتبار سازه‌ای برخوردار است. پایایی پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برای ۶۴ شاخص ۰.۹۱، به دست آمد که در حد بالا می‌باشد و این موضوع نشان دهنده همبستگی درونی بین متغیرها برای سنجش مفاهیم مورد نظر می‌باشد. جدول (۴).

جدول (۴). بررسی پایایی و روایی سازه‌های تحقیق

Initial Eigenvalues	Cumulative % *	آلفای کرونباخ	شاخص	بعد	سازه
۹/۵۴		۰/۷۶۹	۱۴	داری‌های انسانی	داری‌های معیشت
۶۰/۲۷		۰/۸۱۶	۱۷	داری‌های مالی	
۷۲/۵۹	۰/۹۰۷	۰/۸۰۸	۱۵	داری‌های اجتماعی	
۴۹/۹۶		۰/۷۰۵	۱۲	داری‌های فیزیکی	
۵۲/۶۸		۰/۵۶۸	۶	داری‌های طبیعی	

* Extraction Method: Maximum Likelihood.

نتایج

یافته‌های توصیفی تحقیق

جامعه نمونه در این مطالعه ۲۱۴ خانوار روستایی در ۱۷ روستای مرزی شهرستان تربت‌جام بوده است. در این مطالعه ۷۹ درصد پاسخگویان را مردان و ۲۱ درصد را زن تشکیل داده‌اند. همچنین ۹۴/۹ درصد پاسخگویان متأهل و ۵/۱ درصد مجرد بوده‌اند. میانگین سن پاسخگویان ۳۸/۶، پائینترین سن ۱۶ و بیشترین ۶۷ سال می‌باشد. میانگین تعداد سال‌های تحصیل رسمی پاسخگویان ۵/۹۳ سال تحصیلی بوده است. از کل تعداد پاسخگویان ۹/۱ درصد بیسواد، ۱ درصد دارای سواد قرآنی، ۳۸/۹ درصد ابتدایی، ۳۰/۳ درصد راهنمایی، ۲۰/۲ درصد دیپلم و ۰/۵

درصد دارای مدرک فوق دیپلم بوده‌اند. بیشتر پاسخگویان (معادل ۲۷/۶ درصد) دارای شغل دامداری بوده‌اند. تعداد اعضای خانواده به‌طور متوسط ۵ نفر می‌باشد. بر اساس فراوانی تجمعی درآمد ۵۸/۴ درصد خانوارهای مورد بررسی در روستاهای مرزی کمتر از ۶۰ درصد وابسته به کشاورزی است. جدول (۵).

جدول (۵). توزیع فراوانی ویژگی‌های فردی پاسخگویان

متغیر	مقوله	فراوانی	درصد	متغیر	مقوله	فراوانی	درصد
جنسیت	مرد	۱۶۹	۷۹	وضعیت تاهل	متاهل	۲۰۳	۹۴/۹
	زن	۷۹	۳۱		مجرد	۱۱	۵/۱
سن	بین ۲۰ تا ۲۹ سال	۳۹	۱۸/۲	سطح تحصیلات	بیسواد	۱۹	۹/۱
	بین ۳۰ تا ۳۹ سال	۷۲	۳۴		قرآنی	۲	۱
	بین ۴۰ تا ۴۹ سال	۷۴	۳۴/۹		ابتدایی	۸۱	۳۸/۹
	بین ۵۰ تا ۵۹ سال	۲۱	۹/۹		راهنمایی	۶۳	۳۰/۳
	بین ۶۰ تا ۶۹ سال	۶	۲/۸		دیپلم	۴۲	۲۰/۲
					فوق دیپلم	۱	۰/۵

یافته‌های استنباطی تحقیق

به منظور مقایسه میانگین مولفه‌های مورد بررسی در سنجش دارایی‌های معیشتی خانوارها بعد از بررسی نرمال بودن توزیع متغیرهای مورد بررسی و تایید نرمال بودن آنها به کمک ضرایب چولگی و ک‌شیدگی ($SK \leq -1$) ($KU \leq 1$) از آزمون تی تک نمونه‌ای به شرح جدول زیر استفاده شد. با توجه به سطح معناداری به دست آمده در کلیه مولفه‌ها ($Sig. = 0.000$)، تفاوت معناداری بین میانگین کلیه مولفه‌ها با میانه نظری مشاهده می‌شود. مطابق جدول در کلیه مولفه‌ها بجز امنیت میانگین کمتر از میانه نظری است. همان‌طور که بیان شد سرمایه انسانی به کمک ۱۴ شاخص در ۶ مولفه کمی گردید. طبق جدول میانگین مولفه‌های سرمایه انسانی در روستاهای مرزی شهرستان پائین ارزیابی شده است. سرمایه انسانی از این جهت که شیوه، نوع، مقیاس و شدت بهره‌برداری انسان از سایر دارایی‌ها و ترکیب بین آن‌ها را میسر می‌سازد، دارای اهمیت است. روشن است که بالفعل نمودن این سرمایه مستلزم سرمایه‌گذاری بیشتر روی دانش، مهارت، استعداد و ... انسان در نواحی مرزی است. جدول (۶).

ارزیابی پاسخگویان در مورد سرمایه مالی - اقتصادی به کمک ۱۷ شاخص در ۶ مولفه نشان می‌دهد که سطح سرمایه‌های مالی نیز بسیار پائین است. سرمایه اجتماعی به کمک ۱۵ شاخص در ۵ مولفه کمی گردید که نشان می‌دهد بجز مولفه امنیت، در سایر مولفه‌ها میانگین پائین‌تر میانه نظری است. سرمایه فیزیکی به کمک ۱۲ شاخص در ۶ مولفه کمی گردید، میانگین مولفه‌های مورد بررسی حاکی از سطح بسیار ضعیف امکانات و خدمات زیربنایی و این نوع سرمایه در روستاهای مرزی است. از آنجا که سکونتگاه‌های روستایی ارتباطی قوی با زمین و منابع طبیعی دارند و منابع طبیعی پایه اصلی و اولیه‌ی تأمین معیشت محسوب می‌شوند، سرمایه طبیعی از اهمیت زیادی برخوردار است. میانگین ارزیابی پاسخگویان در مورد ۵ مولفه سرمایه طبیعی حاکی از وضعیت بسیار ضعیف این سرمایه در روستاهای مرزی شهرستان تربت‌جام است. جدول (۶).

جدول (۶). تحلیل سرمایه های معیشتی در روستاهای مرزی

سرمایه	مولفه های مورد بررسی در سرمایه های ۵ گانه معیشت	میانگین	میانۀ نظری=۳	
			آماره T	Sig.
سرمایه انسانی	کمیت نیروی کار	۲/۶۸	-۷/۰۲	۰/۰۰
	سواد	۱/۹۳	-۲۲/۵۷	۰/۰۰
	توانایی تنوع بخشی منابع درآمدی	۲/۰۴	-۱۷/۵۱	۰/۰۰
	بهداشت و درمان	۲/۱۴	-۱۳/۹۷	۰/۰۰
	مهارت شغلی و حرفه ای	۲/۰۸	-۱۶/۷۳	۰/۰۰
سرمایه مالی	کیفیت آب و تغذیه	۱/۹۵	-۲۰/۶۳	۰/۰۰
	کمیت درآمد	۱/۸۹	-۲۳/۱۱	۰/۰۰
	رفاه	۱/۷۷	-۲۶/۶۸	۰/۰۰
	فعالیت های کشاورزی	۱/۹۶	-۲۲/۹۰	۰/۰۰
	پس انداز	۱/۸۶	-۲۰/۷۹	۰/۰۰
سرمایه اجتماعی	اعتبارات و بیمه	۱/۶۸	-۲۸/۶۴	۰/۰۰
	کیفیت درآمد	۲/۰۳	-۱۵/۳۶	۰/۰۰
	مشارکت	۲/۲۱	-۱۰/۴۴	۰/۰۰
	امنیت	۳/۷۳	۱۶/۲۴	۰/۰۰
	همبستگی و انسجام اجتماعی	۲/۶۵	-۳/۹۷	۰/۰۰
سرمایه فیزیکی	اعتماد اجتماعی	۱/۷۰	-۲۲/۸۷	۰/۰۰
	جایگاه زنان	۲/۳۰	-۱۱/۶۸	۰/۰۰
	دسترسی به حامل های انرژی	۱/۷۶	-۲۸/۱۸	۰/۰۰
	ماشین آلات و ادوات کشاورزی	۱/۸۲	-۲۱/۴۱	۰/۰۰
	بهره مندی از فناوری اطلاعات و ارتباطات	۱/۶۳	-۳۱/۷۹	۰/۰۰
سرمایه محیطی	بهره مندی از امکانات و خدمات آموزشی و بهداشتی	۱/۹۵	-۱۹/۹۱	۰/۰۰
	کیفیت مسکن	۲/۱۰	-۱۴/۵۴	۰/۰۰
	امکانات حمل و نقل و راه	۱/۶۵	-۳۱/۸۰	۰/۰۰
	آلودگی های محیطی	۱/۸۶	-۲۱/۳۲	۰/۰۰
	تناسب منابع آبی موجود با نیاز کشاورزی	۱/۶۶	-۲۲/۱۹	۰/۰۰
سرمایه نهادی	مساعدهت افلیمی در زمینه کشاورزی و دامداری	۲/۴۹	-۴/۶۵	۰/۰۰
	دسترسی به مراتع مرغوب	۱/۸۸	-۱۹/۲۵	۰/۰۰
	برخورداری از زمین های مناسب و حاصلخیز	۱/۹۸	-۱۴/۶۸	۰/۰۰

در ادامه به منظور مقایسه میانگین ۵ سرمایه/اداری معیشتی خانوارهای ساکن در روستاهای مرزی بعد از بررسی نرمال بودن توزیع متغیرهای مورد بررسی و تایید نرمال بودن آنها به کمک ضرایب چولگی و کشیدگی ($-1 \leq SK$) ($KU \leq +1$) از آزمون t تک نمونه ای استفاده شد. با توجه به سطح معنی داری به دست آمده در این آزمون (Sig. = 0.000) تفاوت معناداری بین میانگین دارایی های معیشتی و با میانۀ نظری (عدد ۳) وجود دارد. همان طور که مشاهده می شود میانگین در کلیه دارایی ها پائین تر از میانۀ نظری (عدد ۳) می باشد. در بین ۵ نوع سرمایه معیشتی، میانگین سرمایه اجتماعی با ۲/۸۴ بیشتر بوده است. دلیل این امر بالا بودن مشارکت در امور مختلف خیریه، مالی و عمرانی روستا و همچنین وجود یکپارچگی و پیوندهای عمیق اجتماعی در بین مردم به دلایل

مذهبی است. لازم به ذکر است که بیش از ۹۵ درصد ساکنان روستاهای مرزی شهرستان تربت جام اهل تسنن هستند. دارایی فیزیکی با میانگین ۱/۸۱ پائین‌ترین سطح را در بین دارایی‌های معیشتی به خود اختصاص داده است. دلیل این امر ضعف خدمات و امکانات و زیرساخت‌ها در روستاهای مرزی شهرستان است. به طوری که راه دسترسی ۴۷ درصد روستاهای مورد بررسی خاکی است. همچنین اغلب روستاهای مرزی فاقد امکانات ضروری اولیه یعنی آب لوله‌کشی، گاز، امکانات آموزشی و بهداشتی هستند و از مجموع ۸۲ نوع امکانات و خدمات در سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰، روستاهای مرزی شهرستان حداکثر از ۱۳ نوع خدمت برخوردارند. روستاهای گاوچشمه و نصرآباد با ۴ نوع امکانات و خدمات محرومترین روستاها از نظر امکانات و تأسیسات زیربنایی بوده‌اند. در مجموع میانگین سازه «دارایی‌های معیشتی» با ۲,۲۲ پائینتر از میانه نظری یعنی عدد ۳ بوده و در طیف لیکرت در حد «کم» سنجش شده است. جدول (۷).

جدول (۷). نتایج آزمون تی تک نمونه به منظور ارزیابی پاسخ خانوارهای مورد بررسی دارایی معیشتی

Test Value = 3					میانگین	انواع سرمایه‌های معیشتی	
95% Confidence Interval of the Difference		Mean Difference	Sig. (2-tailed)	df			t
Upper	Lower						
-۰/۷۹	-۰/۹۳	-۰/۸۶	۰	۲۱۳	-۲۴/۶۱	۲/۱۳	سرمایه انسانی
-۱/۰۵	-۱/۱۸	-۱/۱۲	۰	۲۱۳	-۳۲/۳۷	۱/۸۷	سرمایه مالی
-۰/۰۶	-۰/۲۳	-۰/۱۵	۰/۰۰۱	۲۱۳	-۳/۴۹	۲/۸۴	سرمایه اجتماعی
-۱/۱۲	-۱/۲۴	-۱/۱۸	۰	۲۱۳	-۳۸/۸۱	۱/۸۱	سرمایه فیزیکی
-۰/۷۹	-۰/۹۶	-۰/۸۸	۰	۲۰۰	-۲۰/۹	۲/۱۲	سرمایه طبیعی
-۰/۷۲	-۰/۸۲	-۰/۷۷	۰	۲۱۳	-۳۰/۴۵	۲/۲۲	دارایی‌های معیشت

در ادامه به کمک آزمون فریدمن^۱ به مقایسه دارایی‌های معیشتی از نظر میانگین رتبه‌ها نسبت به هم پرداخته شد. با استناد به مقدار آزمون (Chi-square=382.38) که در سطح خطای کوچکتر از ۰,۰۱ معنادار است، باید گفت که به لحاظ آماری تفاوت معناداری بین میانگین رتبه‌های انواع دارایی‌های معیشتی وجود دارد. لذا در بین دارایی‌های معیشتی به ترتیب سرمایه اجتماعی با ۴,۳۷، سرمایه انسانی با ۳,۱۱، سرمایه طبیعی با ۲,۹۸ و سرمایه مالی با ۲,۲۲ و نهایتاً سرمایه فیزیکی با ۱,۹۵ قرار دارند. جدول (۸).

جدول (۸). آزمون فریدمن به منظور رتبه‌بندی انواع دارایی‌های معیشتی خانوارهای ساکن در روستاهای مرزی

میانگین رتبه‌ها	دارایی‌های معیشتی
۳/۱۱	سرمایه انسانی
۲/۲۲	سرمایه مالی
۴/۷۳	سرمایه اجتماعی
۱/۹۵	سرمایه فیزیکی
۲/۹۸	سرمایه طبیعی
۳۸۲/۳۸۶	Chi-Square
۰,۰۰	Asymp. Sig.

۱. Friedman Test

تحلیل فضایی دارایی‌های معیشتی در روستاهای مرزی

در جدول زیر میانگین دارایی‌های معیشتی خانوارها، بین روستاها به کمک آزمون تجزیه واریانس یک طرفه مورد بررسی قرار گرفت. نتیجه آزمون نشان می‌دهد با توجه به سطح معناداری (Sig. = 0.000) میانگین دارایی‌های معیشتی بین روستاهای مورد بررسی در همه مولفه‌ها (بجز سرمایه فیزیکی) تفاوت معناداری دارد. بالاترین میانگین در بعد سرمایه انسانی مربوط به روستای کلاته دهنو با میانگین ۲/۵۵، در بعد سرمایه مالی متعلق به روستای استای سفلی با میانگین ۲/۳۲، در بعد سرمایه اجتماعی مربوط به روستای کلاته دهنو با میانگین ۴/۳۹ و در بعد سرمایه فیزیکی متعلق به روستای کلاته باقی خان با میانگین ۲/۰۵ و در بعد سرمایه طبیعی متعلق به روستای کلاته دهنو با میانگین ۳/۱۷ است. جدول (۹) و جدول (۱۰).

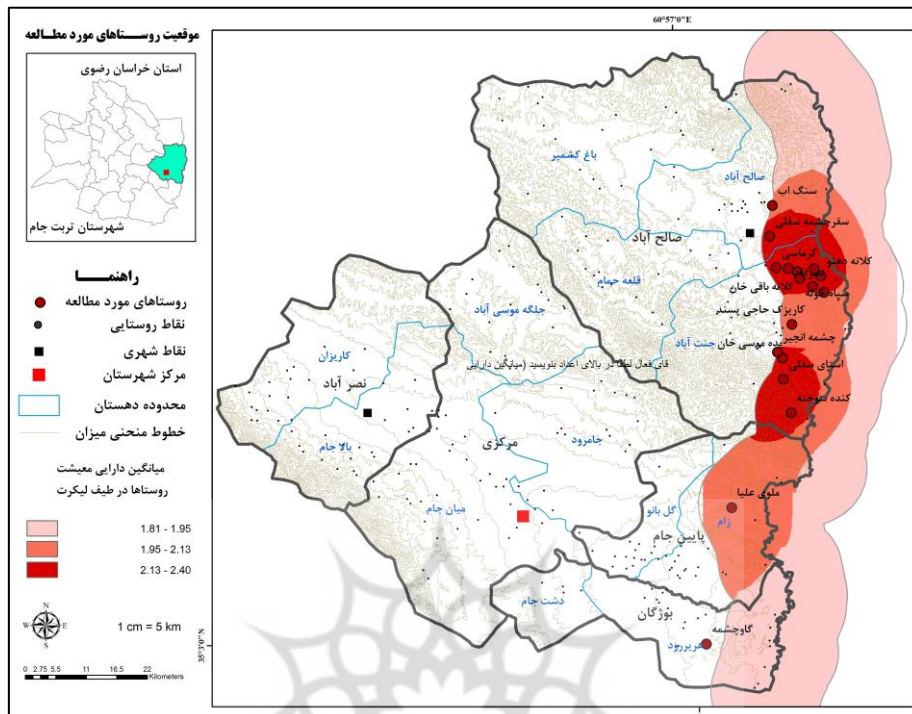
جدول (۹). آزمون تحلیل واریانس یک طرفه برای مقایسه میانگین دارایی‌های معیشتی بین روستاهای مورد بررسی

دارایی‌های معیشتی	سرمایه طبیعی	سرمایه فیزیکی	سرمایه اجتماعی	سرمایه مالی	سرمایه انسانی	Anova
۳/۱۹۶	۵/۸۵۴	۱/۰۹۷	۹/۷۹۷	۳/۸۶۸	۲/۹۶۲	F آماره
۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۳۶	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	سطح معناداری

جدول (۱۰). میانگین دارایی‌های معیشتی به تفکیک روستاهای مورد بررسی

دارایی‌های معیشتی	سرمایه طبیعی	سرمایه فیزیکی	سرمایه اجتماعی	سرمایه مالی	سرمایه انسانی	نام روستا
۲/۰۹	۱/۵۶	۱/۵۵	۲/۶۷	۱/۶۱	۲/۱۳	کلاته حمید
۲/۱۰	۲/۳۰	۱/۷۹	۲/۶۲	۱/۷۵	۲/۰۱	ابراهیم بای
۲/۲۹	۱/۹۳	۱/۹۵	۲/۷۷	۱/۸۱	۲/۳۸	سیاه خوله
۲/۲۴	۱/۸۵	۱/۵۹	۲/۸۷	۲/۰۳	۲/۱۸	کنده سوخته
۲/۲۵	۲/۵۲	۱/۷۱	۲/۸۵	۲/۰۷	۲/۳۹	گرماسی
۲/۴۳	۲/۵۲	۲/۰۵	۳/۲۸	۲/۰۸	۲/۰۸	کلاته باقی خان
۲/۲۷	۲/۲۴	۱/۷۵	۳/۰۹	۲/۱۱	۱/۹۴	نصرآباد
۲/۱۷	۱/۷۷	۱/۸۵	۲/۴۷	۱/۹۲	۲/۰۹	ملوی علیا
۱/۹۰	۱/۸۵	۱/۹۰	۲/۲۲	۱/۴۱	۱/۷۰	کاریزک حاجی پسند
۲/۶۲	۳/۱۷	۱/۸۶	۴/۳۹	۱/۷۳	۲/۵۵	کلاته دهنو
۲/۱۰	۲/۰۳	۱/۶۷	۴/۸۲	۱/۵۶	۲/۱۵	سنگ آب
۲/۳۰	۲/۱۱	۱/۷۵	۳/۱۷	۱/۵۶	۲/۵۷	سقرچشمه سفلی
۲/۲۱	۱/۸۳	۱/۸۴	۲/۶۳	۱/۹۸	۲/۰۲	کلاته صمدخان
۲/۳۱	۲/۳۸	۱/۹۱	۲/۸۳	۲/۰۵	۲/۳۳	پده موسی خان
۲/۴۱	۲/۴۰	۱/۸۲	۳/۰۴	۲/۳۲	۲/۳۴	استای سفلی
۱/۹۳	۱/۷۰	۱/۶۰	۲/۳۷	۱/۵۸	۱/۷۵	گاوچشمه
۲/۱۴	۲/۰۶	۱/۸۶	۲/۷۵	۱/۸۱	۱/۹۷	چشمه انجیر

شکل (۵): نمایش فضایی دارایی‌های معیشتی خانوارهای روستایی ساکن در نواحی مرزی شهرستان تربت جام به روش کریجینگ در نرم افزار Arc Gis

بررسی رابطه بین متغیرهای فردی خانوارهای ساکن در نواحی مرزی با دارایی‌های معیشتی به منظور بررسی رابطه بین برخی متغیرهای فردی و عمومی با متغیر وابسته یعنی دارایی‌های معیشتی در بین خانوارهای روستایی به تناسب نوع و مقیاس متغیرها (نسبی) از ضریب همبستگی پیرسون استفاده گردید. با توجه به سطح معناداری ($Sig \geq 0.05$)، بین متغیرهای سن، تعداد سالهای تحصیل و دارایی‌های معیشتی رابطه معناداری وجود ندارد. اما بین تعداد افراد خانوار نیز با توجه به سطح معنی‌داری ($0/01$) و دارایی‌های معیشتی رابطه مستقیم معناداری با شدت $0,17$ وجود دارد. همچنین بین دو متغیر تعداد افراد شاغل خانوار و دارایی‌های معیشتی با توجه به سطح معنی‌داری ($0/002$) رابطه مستقیم معناداری با شدت $0,21$ وجود دارد. بین تعداد افراد باسواد نیز با توجه به سطح معنی‌داری ($0/003$) و دارایی‌های معیشتی رابطه مستقیم معناداری با شدت $0,2$ وجود دارد. جدول (۱۱).

جدول (۱۱). همبستگی پیرسون میان ویژگی‌های عمومی و حرفه‌ای اعضای نمونه و متغیر دارایی‌های معیشتی

متغیر اول	متغیر دوم	ضریب همبستگی	سطح معناداری
سن	دارایی‌های معیشتی	$0/06$	$0/37$
تعداد سال‌های تحصیل	دارایی‌های معیشتی	$-0/1$	$0/14$
تعداد افراد خانوار	دارایی‌های معیشتی	$0/17$	$0/01$
تعداد شاغل خانوار	دارایی‌های معیشتی	$0/21$	$0/002$
تعداد افراد باسواد	دارایی‌های معیشتی	$0/2$	$0/003$

مأخذ: یافته‌های پژوهش. سطح معناداری کمتر یا مساوی $0/05$

همچنین برای روشن تر شدن رابطه بین متغیرهای جنسیت و وضعیت تأهل با دارایی‌های معیشتی از آزمون T دو نمونه مستقل استفاده گردید. با توجه به سطح معناداری به دست آمده ($Sig \geq 0.05$)، میانگین دارایی‌های معیشتی بین مردان و زنان و مجردها و متأهلان به لحاظ آماری دارای تفاوت معنادار نمی‌باشد؛ همچنین به منظور مقایسه میانگین متغیر وابسته (دارایی‌های معیشتی) در بین گروه‌بندی‌های مختلف سنی و تحصیلی از آزمون تحلیل واریانس یک طرفه (آنوا) استفاده گردید. با توجه به سطح معناداری ($Sig \geq 0.05$)، فرض صفر مبنی بر برابری میانگین دارایی‌های معیشتی در تمام گروه‌های تحصیلی و سنی پذیرفته می‌شود و این متغیرها بر دارایی معیشت خانوارها اثر معنی‌داری نداشته است.

بررسی رابطه بین انواع دارایی‌های معیشتی

مطابق جدول زیر بین دارایی‌های معیشت و سرمایه انسانی رابطه معناداری با شدت قوی به میزان 0.804 ، بین دارایی‌های معیشت و سرمایه مالی رابطه مستقیم معناداری با شدت قوی به میزان 0.801 ، بین دارایی‌های معیشت و سرمایه اجتماعی رابطه معناداری با شدت متوسط به میزان 0.76 و بین دارایی‌های معیشت و سرمایه فیزیکی رابطه معناداری با شدت متوسط به میزان 0.66 و بین دارایی‌های معیشت و سرمایه طبیعی رابطه معناداری با شدت متوسط به میزان 0.55 وجود دارد. جدول (۱۲).

جدول (۱۲). بررسی رابطه بین انواع دارایی‌های معیشتی

دارایی‌های معیشت	سرمایه طبیعی	سرمایه فیزیکی	سرمایه اجتماعی	سرمایه مالی		
۰/۸۰۴	۰/۳۸۳	۰/۳۸۸	۰/۵۲۳	۰/۵۵۸	ضریب همبستگی پیرسون	سرمایه انسانی
۰	۰	۰	۰	۰	سطح معناداری	
۲۱۴	۲۰۱	۲۱۴	۲۱۴	۲۱۴	تعداد	
۰/۸۰۱	۰/۳۷۷	۰/۴۹۰	۰/۳۹۰		ضریب همبستگی پیرسون	سرمایه مالی
۰	۰	۰	۰		سطح معناداری	
۲۱۴	۲۰۱	۲۱۴	۲۱۴		تعداد	
۰/۷۶۰	۰/۵۲۴	۰/۳۰۱			ضریب همبستگی پیرسون	سرمایه اجتماعی
۰	۰	۰			سطح معناداری	
۲۱۴	۲۰۱	۲۱۴			تعداد	
۰/۶۶۳	۰/۴۴۶				ضریب همبستگی پیرسون	سرمایه فیزیکی
۰	۰				سطح معناداری	
۲۱۴	۲۰۱				تعداد	
۰/۵۳۳					ضریب همبستگی پیرسون	سرمایه طبیعی
۰					سطح معناداری	
۲۰۱					تعداد	

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

نتیجه‌گیری

سکونتگاه‌های مرزی هم‌زمان از بار فشار دوگانه‌ی توسعه‌نیافتگی و حاشیه‌ای بودن در محدودیت قرار دارند؛ به‌گونه‌ای که مسئله‌ی اصلی در برخی از این مناطق تلاش برای بقاست. طبیعت منزوی و غیرحاصلخیز این روستاها در کنار کمبود فرصت‌های شغلی، زمینه را برای نابسامانی‌هایی چون کاهش درآمد، نرخ بالای بیکاری

به‌ویژه برای جوانان و فقر بالای اقتصادی و نهایتاً مهاجرت‌های گسترده روستا-شهری و تخلیه روستاهای مرزی و ایجاد حفره‌های امنیتی فراهم آورده است. بدیهی است بهبود شرایط بدون توجه به سطح دارایی‌ها و سرمایه‌های معیشتی خانوارها ممکن نیست.

نتایج حاصل از تکمیل پرسشنامه در بین ۲۱۴ خانوار روستایی ساکن در ۱۷ نقطه مرزی نشان داد که میانگین دارایی‌های معیشتی در ۵ نوع دارایی / سرمایه معیشتی پائین‌تر از میانه نظری (عدد ۳) می‌باشد. به طوری که میانگین سرمایه انسانی ۲/۱۳، سرمایه مالی ۱/۸۷، سرمایه اجتماعی ۲/۸۴، سرمایه فیزیکی ۱/۸۱، سرمایه طبیعی ۲/۱۲ در طیف لیکرت به طور معنی‌داری پائینتر از میانه نظری ارزیابی شده است. همچنین سازه «دارایی‌های معیشتی» با میانگین ۲/۲۲ در حد «کم» سنجش شده است. در بین ۵ نوع سرمایه معیشتی، میانگین سرمایه اجتماعی با ۲/۸۴ بیشتر بوده است. دلیل این امر بالا بودن مشارکت در امور مختلف خیریه، مالی و عمرانی روستا و همچنین وجود یکپارچگی و پیوندهای عمیق اجتماعی در بین مردم به دلایل مذهبی است. لازم به ذکر است که بیش از ۹۵ درصد ساکنان روستاهای مرزی شهرستان تربت جام اهل تسنن هستند. دارایی فیزیکی با میانگین ۱/۸۱ پائین‌ترین سطح را در بین دارایی‌های معیشتی به خود اختصاص داده است. دلیل این امر ضعف خدمات و امکانات و زیرساخت‌ها در روستاهای مرزی شهرستان است. به طوری که راه دسترسی ۴۷ درصد روستاهای مورد بررسی خاکی است. همچنین اغلب روستاهای مرزی فاقد امکانات ضروری اولیه یعنی آب لوله‌کشی، گاز، امکانات آموزشی و بهداشتی هستند و از مجموع ۸۲ نوع امکانات و خدمات در سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰، روستاهای مرزی شهرستان حداکثر از ۱۳ نوع خدمت برخوردارند. همچنین میانگین دارایی‌های معیشتی بین روستاهای مورد بررسی در همه مولفه‌ها (بجز سرمایه فیزیکی) تفاوت معناداری دارد. بالاترین میانگین در بعد سرمایه انسانی مربوط به روستای کلاته دهنو با میانگین ۲/۵۵، در بعد سرمایه مالی متعلق به روستای استای سفلی با میانگین ۲/۳۲، در بعد سرمایه اجتماعی مربوط به روستای کلاته دهنو با میانگین ۴/۳۹ و در بعد سرمایه فیزیکی متعلق به روستای کلاته‌باقی خان با میانگین ۲/۰۵ و در بعد سرمایه طبیعی متعلق به روستای کلاته دهنو با میانگین ۳/۱۷ است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد الگوهای معیشتی روستاهای مرزی همچنان با الگوهای معیشتی سنتی عجین بوده و انطباق چندانی با الگوهای معیشتی پایدار نداشته و سکونت در روستا به همراه انزوای جغرافیایی مرزها، محدودیت‌های معیشتی زیادی را برای خانوارهای ساکن ایجاد نموده است.

مقایسه نتایج این مطالعه با پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که در مناطق مختلف سرمایه‌های معیشتی تحت تاثیر عوامل مختلف مکانی- فضایی و شرایط متفاوت اجتماعی و اقتصادی و ... از سطوح متفاوتی برخوردار هستند به طوری که در مطالعه محمدی‌مشمول (۱۳۹۶)، سرمایه انسانی بالاترین و سرمایه اقتصادی پایین‌ترین نمره را در بین دارایی‌های معیشتی به خود اختصاص داده‌اند. در مطالعه شریفی و نوری‌پور (۱۳۹۷)، سرمایه فیزیکی و انسانی بالاترین نمره و سرمایه مالی ضعیف‌ترین نمره را به خود اختصاص داده است. در مطالعه دربان-آستانه و همکاران (۱۳۹۷)، سرمایه فیزیکی پایدارترین و سرمایه مالی و طبیعی ناپایدارترین شرایط را در مناطق مورد بررسی داشته‌اند. این در حالی است که در مناطق مرزی مورد بررسی سرمایه اجتماعی بالاترین میانگین و سرمایه فیزیکی پائین‌ترین میانگین را به خود اختصاص داده است. بنابراین در برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری برای

دستیابی به معیشت پایدار در روستاهای مرزی شهرستان تربت جام لازم است سرمایه فیزیکی که شامل دسترسی به حامل‌های انرژی، ماشین آلات و ادوات کشاورزی، بهره‌مندی از فناوری اطلاعات و ارتباطات، بهره‌مندی از امکانات و خدمات آموزشی و بهداشتی، مسکن مناسب و امکانات حمل و نقل و راه می شود، بیش از سایر سرمایه‌ها مورد توجه قرار گیرند.

بدیهی است توسعه‌ی یکپارچه سرزمینی به‌عنوان مهم‌ترین هدف نظام برنامه‌ریزی فضایی و آمایشی، مستلزم پیشرفت همسان و درخور همه‌ی مناطق جغرافیایی است، زیرا مناطق مرزی هر کشور به سبب موقعیت خاص فضایی-مکانی، همواره دور از بسیاری امکانات بوده است که این امر تأثیر مستقیم بر توسعه‌نیافتگی یا کمتر توسعه‌یافتگی مناطق یادشده دارد" (افراخته و حجتی‌پور، ۱۳۹۲: ۳۸). "مطالعات نشان داده است شکل‌گیری قطب‌های توسعه در مرکز و غرب کشور نباید توجه دولتمردان و برنامه‌ریزان را در سطح ملی و منطقه‌ای از نواحی پیرامونی، به‌ویژه نواحی مرزی شرقی کشور باز دارد" (جمعه‌پور و طالبی، ۱۳۹۰: ۶۷).

همچنین نقش آفندی و پدافندی سکونتگاه‌های پراکنده در مرز اهمیت زیادی دارد، زیرا این نقاط به دلیل دسترسی نیروها و تجهیزات نظامی به خطوط مواصلاتی در طول مرز، نقش مهمی در دفاع عامل و غیرعامل یگان‌های نظامی دارند. بدیهی است پراکنش سکونت‌گاه‌های روستایی در سراسر مرز موجب سلب آزادی و ابتکار عمل دشمن می‌شود. همچنین به دلیل برخورداری این نقاط از برخی امکانات (برق، راه مواصلاتی، آب، امکانات مخابراتی و ...) در امر مکان‌یابی یگان‌های نظامی از سرمایه‌گذاری‌های کلان در این زمینه ممانعت می‌شود. لذا از آنجا که پایداری جمعیتی تا حد زیادی وابسته به پایداری معیشت است، سطح مطلوب توسعه و پایداری معیشت روستاهای مرزی می‌تواند تأثیر به‌سزایی در تثبیت جمعیت و افزایش ضریب امنیتی مرزها داشته باشد. از این رو افزایش دارایی‌های معیشتی در این نقاط از منظر نظامی نیز می‌تواند به عنوان سیاستی دفاعی و مطلوب مورد توجه قرار گیرد.

منابع

- اصغری لقمجانی، صادق و ایزدی، علی (۱۳۹۶)، واکاوی نقش محصولات استراتژیک در معیشت پایدار روستایی (مطالعه موردی: تولید زعفران در دهستان رشتخوار)، نشریه زراعت و فناوری زعفران، ۵ (۳): ۲۷۳ - ۲۹۳.
- افراخته، حسن و حجتی‌پور، محمد (۱۳۹۲)، پایش سکونت‌گاه‌های مرزی در راستای شناخت کانون‌های تهدید امنیت مورد: روستاهای استان خراسان جنوبی، فصل‌نامه‌ی دانش انتظامی خراسان جنوبی، ۲ (۴): ۳۷-۵۲.
- بذرافشان، جواد و طولابی نژاد، مهرداد و حملی، نجمه (۱۳۹۷)، بررسی عوامل و محرک‌های تغییر الگوی معیشت روستاهای مناطق مرزی (مورد مطالعه: دهستان مینان، شهرستان سرباز)، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۸ (۴۹): ۱۲۷-۱۵۰.
- بریمانی، فرامرز و راستی، هادی و رئیسی، اسلام و محمدزاده، مسعود (۱۳۹۵)، تحلیل عوامل جغرافیایی مؤثر بر معیشت خانوار در سکونتگاه‌های روستایی مورد شناسی: شهرستان قصرقند، فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری منطقه ای، ۶ (۱۸): ۸۵-۹۶.
- پاپلی یزدی، محمدحسین و ابراهیمی، محمدامیر (۱۳۸۶)، نظریه‌های توسعه روستایی، تهران، انتشارات سمت، چاپ سوم.

- توکلی، مرتضی و احمدی، شیرکو و فاضل‌نیا، غریب (۱۳۹۵)، تحلیل عوامل مؤثر بر معیشت روستایی (بررسی موردی: روستاهای شهرستان سردشت)، نشریه علمی پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۲۰ (۵۸): ۶۳-۸۱.
- جمعه‌پور، محمود و احمدی، شکوفه (۱۳۹۰)، تأثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی (مطالعه موردی: روستای برغان، شهرستان ساوجبلاغ)، پژوهش‌های روستایی، ۲ (۱): ۳۳-۶۳.
- جمعه‌پور، محمود و طالبی، محمدعلی (۱۳۹۰)، بررسی نقش تعاونی‌های مرزنشینان در توسعه‌ی مناطق مرزی خراسان جنوبی؛ مطالعه موردی: تعاونی مرزنشینان شهرستان درمیان، فصل‌نامه‌ی رفاه و برنامه‌ریزی رفاه و توسعه‌ی اجتماعی، ۱۰: ۶۷-۱۰۸.
- جمعه‌پور، محمود و کیومرث، نرگس (۱۳۹۱)، بررسی اثرات گردشگری بر دارایی‌ها و فعالیت‌های معیشتی مردم در چارچوب معیشت پایدار گردشگری؛ مطالعه موردی: روستای زیارت، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات مدیریت گردشگری، ۷ (۱۷): ۸۷-۱۱۹.
- حیدری ساربان، وکیل و عبدپور، علیرضا (۱۳۹۸)، عوامل بهبود معیشت پایدار روستایی از دیدگاه ساکنان محلی، مطالعه موردی: شهرستان اردبیل، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۹ (۵۴): ۲۳-۴۶.
- دربان آستانه، علیرضا و مطیعی لنگرودی، سیدحسن و قاسمی، فرزانه (۱۳۹۷)، تحلیل فضایی سرمایه‌های معیشتی کشاورزان: مطالعه موردی مناطق روستایی شهرستان شازند، روستا و توسعه، ۲۱ (۴): ۶۷-۴۷.
- دموری، داریوش و طاهری دمنه، محسن و کنجکاو منفرد، امیر رضا (۱۳۸۹)، واکاوی نقش مذهب شیعی در آفرینش سرمایه‌ی اجتماعی، فصلنامه مطالعات ملی، ۱۱ (۴۳): ۱-۲۳.
- رضانی، فرهاد (۱۳۹۷)، تحلیل دارایی‌های معیشت خانوارها در روستاهای مرزی و ارتباط آن با تمایل به مهاجرت (مورد مطالعه: شهرستان تربت جام)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما مریم قاسمی، دانشگاه فردوسی مشهد.
- زرقانی، سیدهادی و بخشی شادمهری، فاطمه (۱۳۹۳)، تحلیل فرصت‌ها و چالش‌های روستاهای مرزی در امنیت مرزهای استان خراسان رضوی با مدل SWOT، همایش ملی مرزن‌شنینی، توسعه پایدار و فرصت‌های سرمایه‌گذاری، ۱-۱۶.
- زیاری، کرامت‌اله و روح‌اله، اسدی و صادقی، مجتبی (۱۳۹۲)، تحلیل، مدلسازی و پیش‌بینی نقش اشتغال در مهاجرت-های منطقه‌ای؛ نمونه: استان سیستان و بلوچستان، فصلنامه‌ی علمی پژوهشی فضای جغرافیایی، ۱۳ (۴۴): ۱-۱۸.
- سعیدی، علی‌اصغر و اسماعیل‌زاده، خالد (۱۳۸۹)، مرزها و امنیت اجتماعی، چالش‌های فراروی امنیت در مناطق مرزی و راهکارهای اجرایی آن، فصلنامه دانش انتظامی کردستان، ۱ (۴): ۱-۲۸.
- سلمانی، محمد و رضوانی، محمدرضا و پورطاهری، مهدی و ویسی، فرزاد (۱۳۹۰)، نقش مهاجرت فصلی نیروی کار در معیشت خانوارهای روستایی (مطالعه‌ی موردی: شهرستان سروآباد-استان کردستان)، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، ۷۷: ۱۱۱-۱۲۷.
- شریفی، زینب و نوری پور، مهدی (۱۳۹۷)، اولویت بندی سرمایه‌های معیشت روستاییان بخش مرکزی شهرستان دنا: کاربرد مدل تحلیل شبکه (ANP)، مدیریت کشاورزی و توسعه، ۸ (۲): ۱۴۷-۱۳۷.
- شریفی، زینب و نوری پور، مهدی و کرمی‌دهکردی، اسماعیل (۱۳۹۶)، بررسی وضعیت سرمایه‌های معیشت و پایداری آن‌ها در خانوارهای روستایی (مورد مطالعه: بخش مرکزی شهرستان دنا)، علوم ترویج و آموزش کشاورزی، ۱۳ (۲): ۵۱-۷۰.

- شکوری، علی و بهرامی، شقایق (۱۳۹۳)، مطالعه تأثیر گردشگری روستایی بر کاهش فقر از منظر معیشت پایدار: مورد روستاهای قلعه نو و کلین شهرستان ساری، توسعه روستایی، ۶ (۱): ۱-۲۴.
- شهرکی، محبوبه و شریفزاده، مریم (۱۳۹۴)، ارزیابی جایگاه آبی‌پروری در معیشت پایدار روستایی کشاورزان شهرستان زاهدان، پژوهش‌های روستایی، ۶ (۱): ۹۷-۱۱۶.
- صرافی، مظفر و شمسایی، مصطفی (۱۳۹۳)، چارچوب معیشت پایدار: راهبردی برای بقا و ارتقای خانوار در سکونتگاه‌های غیررسمی، مورد پژوهی: محله اسلام‌آباد در شهر تهران، صفا، ۲۴ (۶۵): ۷۹-۹۴.
- صدیایی، سیداسکندر و احمدی شاپورآبادی، محمدعلی و معین آبادی، حسین (۱۳۸۸)، دیباچه‌ای بر سرمایه‌های اجتماعی و رابطه‌ی آن با مؤلفه‌های توسعه اجتماعی در ایران، راهبرد یاس، ۱۹: ۱۸۸-۲۲۵.
- قدمگاهی، مرضیه بیگم و وطن‌پرست، غلامرضا و پیشگاهی فرد، زهرا (۱۳۸۹)، مقایسه اثرپذیری مناطق مرزی و مرکزی کشور از مواد مخدر و تأثیر آن بر اقتصاد خانوار؛ مطالعه موردی تایباد و تهران، فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیای انسانی، ۲ (۴): ۱۱۹-۱۳۲.
- قدیری معصوم، مجتبی و رضوانی، محمدرضا و جمعه‌پور، محمود و باغیانی، حمیدرضا (۱۳۹۴)، سطح بندی سرمایه‌های معیشتی در روستاهای گردشگری کوهستانی مورد: دهستان بالا طالقان در شهرستان طالقان، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۴ (۱۲): ۱-۱۸.
- محمدی مشمول، علی (۱۳۹۶)، تبیین رابطه مابین سرمایه‌های معیشتی و تاب آوری مناطق روستایی در مقابل خشکسالی، مورد مطالعه شهرستان اردبیل، پایان نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما بهرام ایمانی، دانشگاه محقق اردبیلی
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰)، سالنامه آماری استان خراسان رضوی، <https://www.amar.org.ir>
- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۵)، نتایج عمومی سرشماری عمومی نفوس و مسکن. www.amar.org.
- مرکز ملی خشکسالی و مدیریت بحران، (۱۳۹۷)، سازمان هواشناسی کشور، <http://ndwmc.irimo.ir>.
- مطیعی لنگرودی، حسن و قدیری معصوم، مجتبی و رضوانی، محمدرضا و نظری، عبدالحمید و صحنه، بهمن (۱۳۹۰)، تأثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان (مطالعه موردی شهرستان آق‌قلا)، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۷۸: ۶۷-۸۳.
- نوروزی، مرضیه و حیاتی، داریوش (۱۳۹۴)، سازه‌های مؤثر بر معیشت پایدار روستایی از دیدگاه کشاورزان استان کرمانشاه، علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، ۱۱ (۲): ۱۲۷-۱۴۴.
- ویسی، فرزاد و قربانی، محمد صدیق و داستوار، عدنان (۱۳۹۶)، تحلیل اثر بازچه‌های مرزی بر معیشت پایدار پس-کرانه‌های روستایی (مورد مطالعه: بخش خاومیرآباد شهرستان مریوان)، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۸ (۳): ۵۱۸-۵۳۵.

Ashley, C., & Carney, D. (1999). **Sustainable livelihoods: Lessons from early experience** (Vol. 7, No. 1). London: Department for International Development.

Bebington, A. (1999). **Capitals and capabilities: a framework for analyzing peasant viability, rural livelihoods and poverty**. World development, 27(12), 2021-2044.

Chambers, Robert and R. Conway, Gordon (1991), **Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21 st century**, IDS Discussion Paper 296, PP 1-27.

- Chen, H., Shivakoti, G., Zhu, T., & Maddox, D. (2012). **Livelihood sustainability and community based co-management of forest resources in China: changes and improvement.** *Environmental management*, 49(1), 219-228.
- CHF, (2005), **Sustainable Livelihoods Approach Guidelines, Partners in Rural Development**, Chapel, Ottawa, Canada.
- De Haas, H. (2009). **Remittances and social development.** In *Financing Social Policy* (pp. 293-318). Palgrave Macmillan, London.
- DfID, U. K. (1999). **Sustainable livelihoods guidance sheets.** London: DFID.
- Frank, E. (1999). **Rural livelihood diversity in developing countries: evidence and policy implications.** *Natural Resource perspectives*, 40.
- Guilloreau, P., Campling, L., & Robinson, J. (2012). **Vulnerability of small island fishery economies to climate and institutional changes.** *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 4(3), 287-291.
- Hall, A. L., & Midgley, J. (2004). **Social policy for development.** Sage.
- Kassa, K., & Eshetu, Z. (2014). **Situation analysis of rural livelihoods and socioeconomic dynamics for sustainable rural development: The Case of Legehida Woreda district.** *Journal of Agriculture and Environmental Management*, 3(3), 201-208.
- Lélé, S. M. (1991). **Sustainable development: a critical review.** *World development*, 19(6), 607-621.
- Scoones, I. (2009). **Livelihoods perspectives and rural development.** *The Journal of Peasant Studies*, 36(1), 171-196.
- Shen, F. (2009). **Tourism and the Sustainable Livelihoods Approach: Application Within the Chinese Context:** a Thesis Submitted in Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy at Lincoln University (Doctoral dissertation, Lincoln University).
- Sherren, K., Loik, L., & Debner, J. A. (2016). **Climate adaptation in 'new world' cultural landscapes: The case of Bay of Fundy agricultural dykelands (Nova Scotia, Canada).** *Land use policy*, 51, 267-280.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی